

islâmiyât

üç aylık araştırma dergisi cilt 10 sayı 3 temmuz-eylül 2007

GELENEK(SEL)CİLİK

MEHMED SAİD HATİBOĞLU

Gelenekte Ölçü

∞

FEHRULLAH TERKAN

Dine Yaklaşımında Gelenekselciliğin Paradoksları

∞

SÖNMEZ KUTLU

İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi

∞

ADNAN ASLAN

'Geleneksel Ekol'ün Gelenek Anlayışı:

Sophiâ Perennis

∞

MEHMET VURAL

İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik

Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı

∞

MUHARREM KILIÇ

Fıkıh/Hukuk Geleneginin Deformasyonu

Zahirîliğin Kurucusu Figürü Ekseninde Literalist Gelenekselci Tutumun Analizi

∞

İSMAİL HAKKI UNAL

Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihî Hadisin Anlaşılmasına Katkısı

∞

AVRAM GALANTİ

Türk Hurâfâtında "Salı" Günü

∞

MUSTAFA ÖZTURK

Muhammed Esed'in Meal-Tefsirindeki İntihaller Üzerine

∞

HÜSEYİN HANSU

Mütezile Araştırmaları Grubu ve Yeni Yayınlar

∞

ŞİNASİ GÜNDOZ

'Yaşayan Dünya Dinleri' Kitabı Üzerine

∞

BUNYAMİN ERUL

Huzeyfe b. el-Yemân ve Sir Katipliği

10. yıl

Geleneksel Hadis Yorumunda Şarih'in Hadisin Anlaşılmasına Katkısı

Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Örneği¹

İSMAİL HAKKI UNAL
PROF. DR., ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Özet

Hadis sarihlerinin rivayetleri anlamaya katkısını bir örnek üzerinden ele alan bu makalede, meşhur hadis kaynaklarında yer alan Hz. Âdem-Hz. Musa tartışmasının hadis âlimlerince nasıl yorumlandığı örneklerle gösterilmiş, genelde, birbirinin tekrarı olan bu yorumların hadisin doğru anlaşılmasına fazla katkı sağlamadığı görülmüştür. Kur'an-Sünnet bütünlüğünü dikkate almayan şarihler, hadis muhtevasının Kur'an'la çelişen yönlerini görmezlikten gelerek, Ehl-i Sünnetin kader anlayışını yansıtan rivayeti Mutezile'ye karşı

¹ Bu makale "VI. Gerede Hadis Meclisi"nde sunulan bir tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

savunmakla yetinmişler ve onların itirazlarını cevaplandırmaya çalışmışlardır. Makale, hadisçilerin, senedi sahih rivayetleri, hiçbir gerekçeyle, içerik tahlil ve tenkidine tabi tutmadıkları ve hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini bu açıdan tesbite yanaşmadıkları şeklindeki genel kanı hakkında da bir fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Hadis Yorumu, Hz. Âdem, Hz. Musa, Kader, Mutezile, Cebriyye, Ehl-i Sünnet, Kur'an-Sünnet Bütünlüğü, İçerik Tenkidi.

Bu makalede, hadis kaynaklarımızın çoğunda yer alan bir rivayetin meşhur hadis sarihleri tarafından nasıl açıklandığını ve birbirinin tekrarı sayılabilecek bu geleneksel hadis yorumunun rivayetleri anlamaya ne ölçüde katkı sağladığını değerlendirmeye çalışacağız. Bu arada, incelediğimiz örnek açısından önem arz eden Kur'an-Sünnet bütünlüğünün dikkate alınıp alınmadığını ve sarihlerin bu açıdan bir muhteva analizi yapıp yapmadıklarını da görmüş olacağız. Eserlerinden örnekler verdiğimiz sarihler, 4/10 ile 9/15 asırlar arasındaki beş yüzyıllık zaman dilimine yayılmış hadisçilerden oluşmaktadır.²

1 Hz. Âdem-Hz. Musa Tartışması Rivayeti ve Kaynakları

Bu rivayet, ilk hadis derlemelerinden kabul edilen Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/749) *Sabîfe'sinden* itibaren meşhur hadis mecmualarının hemen tamamında yer almaktadır. Rivayet, birçok tariki Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) (14 tarik) olmak üzere, Hz. Ömer (ö. 23/644) (3 tarik), Ebû S'âid el-Hudrî (ö. 74/693-94) (2 tarik), Cundeb b. Abdillâh (ö. 60'dan sonra) (1 tarik) yoluyla rivayet edilmiştir. Yer aldığı kaynaklar sırasıyla Hemmâm'ın (ö. 132/749) *Sabîfe'si*³, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmî*⁴, Malik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*⁵, İbnu'l-Ca'd⁶ (ö. 230/844-45), İshâk b. Râhûye⁷ (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel⁸ (ö. 241/855), Abd b. Humeyd⁹ (ö. 249/863-64), Bezzâr¹⁰ (ö. 292/905), Ebû Ya'lâ¹¹ (ö. 307/919) ve Humeydî'nin¹² (ö. 488/1095) *Musned*'leri, Buhârî¹³ (ö. 256/869) ve Müslim'in¹⁴ (ö. 261/874) *Sehîb*'leri, Ebû Dâvûd¹⁵ (ö. 275/888), Tirmizî¹⁶ (ö. 279/892) ve İbn Mâce'nin¹⁷ (ö. 273/886) *Sünen*'leri,

²Makalenin kaynaklarını kontrol etmede yardımcı olan değerli öğrencim Suat Koca'ya teşekkür ederim.

³Hemmâm b. Münebbih es-San'ânî, *Sabîfetu Hemmâm b. Münebbih*, tahk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd el-Mektebetu'l-İslâmî, Dâru Ammâr, Beyrut-Ammân, 1407/1987. no: 45, s. 39; Krş. Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, İstanbul, 1982, II, 314.

⁴Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî*, (Abdurrazzâk'ın *Musannef* i ile birlikte), tahk. Habîburrahmân el-A zamî el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983. no: 20067-20068, XI, 112-113.

⁵*Muvatta'*, Kader, 1, (İstanbul, 1982).

⁶*Musnedu İbni'l-Ca'd*, Beyrut, 1990, s. 164.

⁷*Musnedu İshâk b. Râhûye*, Medine, 1991, I, 172.

⁸*Musnedu Ahmed b. Hanbel*, II, 248, 264, 268, 314, 398 (İstanbul 1982).

⁹*el-Muntebab min Musned-i Abdi'bn-i Humeyd*, Kahire 1988, s. 295.

¹⁰*Musnedu'l-Bezzâr*, I, 274.

¹¹*Musnedu Ebi Ya'lâ*, Dimaşk, 1984, II, 414; III, 90; XI, 118; XIII, 54.

¹²*Musnedu'l-Humeydî*, Beyrut, II, 475.

¹³Buhârî, Kader, 11, (İstanbul 1981).

¹⁴Müslim, Kader, 15 (İstanbul 1981).

¹⁵Ebû Dâvûd, Sünnet, 16 (İstanbul 1981).

¹⁶Tirmizî, Kader, 2, (İstanbul 1981).

¹⁷İbn Mâce, Mukaddime, 10 (İstanbul 1981).

Nesâi'nin¹⁸ (ö 303/915) *es-Sunenu'l-Kubrâ'sı*, İbn Hibbân'ın¹⁹ (ö 354/965) *Sabîh* ve İbn Batta'nın²⁰ (ö. 387/997) *el-İbânetu'l-Kubrâ'sıdır* Burada, Hemmâm'ın rivayetinden başlayarak en belirgin farklılıkları içeren beş rivayeti vermekle yetineceğiz

a Hemmâm Rivayeti: Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. el-Halîl el-Kattân (ö ?) - Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yûsuf es-Sulemî (ö 264/878) – Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Hımyerî (ö. 211/826-7) – Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) - Hemmâm b. Munebbih (ö. 132/749) - Ebû Hureyre (ö. 58/678):

“Allah Resulü (s a s) şöyle buyurdular: “Âdem ile Musa tartıştılar. Musa: ‘Sen insanları saptıran ve onları Cennetten yeryüzüne çıkartan (gönderen) Âdem değil misin?’ Âdem ona şöyle dedi: ‘Sen, Allah’ın her şeyin ilmini verdiği ve insanlar için Peygamber olarak seçtiği Musa değil misin?’ Musa, ‘evet’ dedi. Âdem, ‘sen beni, ben yaratılmadan önce, yapmam için bana yazılan bir şeyden dolayı mı kınıyorsun?’ dedi. Âdem, Musa’ya galip geldi”²¹

b Muslim Rivayeti: İshâk b. Mûsâ b. Abdillâh b. Mûsâ b. Abdillâh b. Yezîd el-Ensârî (ö 244/858) - Enes b. İyâd (ö. 200/815) - el-Hâris b. Ebî Zubâb (ö. 146/763) - Yezîd b. Hurmuz (ö. 100/718 başları) ve Abdurrahmân el-A'rec (ö 117/735) - Ebû Hureyre:

“Rasulullah (sas) şöyle buyurdu: “Âdem ve Musa aleyhisselam Rablerinin yanında tartıştılar. Âdem, Musa’ya galip geldi. Musa, ‘sen, Allah’ın eliyle yarattığı, ruhundan üflediği, melekleri secde ettirdiği, cennetinde iskan ettiği, sonra işlediğin hata ile insanları yeryüzüne indiren Âdem değil misin?’ dedi. Âdem şöyle dedi: ‘Sen, Allah’ın, risaleti ve kelamı (konuşması)yla seçtiği, içinde her şeyin açıklaması olan levhaları verdiği, gizlice konuşmak için kendisine yaklaştırdığı (ve *karrabeke neciyyâ*) Musa değil misin? Allah’ın Tevrat’ı, ben yaratılmadan kaç yıl önce yazmış olduğunu buldun?’ Musa, ‘kırk yıl’ dedi. Âdem, orada (Tevrat’ta), ‘Âdem Rabbine isyan etti ve saptı’²² ifadesini de buldun mu? dedi. Musa ‘Evet’ dedi. Âdem, ‘Allah’ın beni yaratmadan kırk yıl önce yapmamı yazdığı bir ameli işlediğim için mi beni kınıyorsun?’ dedi. Rasulallah (sas.), ‘Âdem Musa’ya galip geldi’ buyurdu”²³

c Ebû Dâvûd Rivayeti: Ahmed b. Sâlih (ö 248/862) - [Abdullâh] İbn Vehb (197/813) - Hişâm b. Sa'd (160/776 ?) - Zeyd b. Eşlem (ö 136/753) -Ebîhi [Eşlem el-Kuraşî el-Adevî] (ö 80/699) - Ömer (ö 23/644):

“Rasulullah (sas) şöyle buyurdu: Musa şöyle dedi: ‘Ya Rabbi! Bizi ve kendisini Cennetten çıkararak Adem’i bize göster.’ Allah Adem’i ona gösterdi. Musa, ‘Sen babamız Adem’sin değil mi?’ dedi. Âdem, ‘Evet’ dedi. ‘Sen, Allah’ın ruhundan sana üflediği, bütün isimleri öğrettiği, meleklerin sana secde etmelerini

¹⁸ Nesâi, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu ayb, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, tahk. Abdulgaffâr Suleymân el-Bundârî ve Seyyid Kisrevî Hasen, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1411/1991 VI 44, 284, 330

¹⁹ *Sabîhu İbn Hibbân*, Beyrut, 1993, XIV 55, 59

²⁰ İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbâne an Şerîati'l-Fırakati'n-Nâciye ve Mucânebetil-fıraki'l-mezmûme*, tahk. Osmân Abdurrahmân el-Esyûbî Dâru'l-Râye Riyad 1418, II 13, no: 1383

²¹ *Sabîfetu Hemmâm*, s 39

²² 20 Tâhâ 121

²³ Muslim *Kader*, 15

emrettiği kimse değil misin?’ Âdem, ‘Evet’ dedi Musa, ‘Bizi ve kendini cennetten çıkartmaya sevk eden neydi?’ dedi Âdem ona şöyle dedi: ‘Sen kimsin?’ Musa, ‘Ben Musa’yım’ dedi Âdem, ‘Sen Allah’ın, seninle kendi arasına yaratıklarından hiçbir elçi koymadan perde arkasından konuştuğu Benî İsrail peygamberi değil misin?’ dedi Musa, ‘Evet’ dedi. ‘Sen Allanın kitabında, ben yaratılmadan önce böyle olacağını bulmadın mı?’ dedi Musa, ‘Evet’ dedi. Âdem, ‘Benden önce Allah’ın hükmünde (kazasında) sebkat etmiş bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun?’ dedi Allah Rasulü, iki kere, ‘İşte böylece Âdem, Musa’yı yendi’ buyurdu”²⁴

d. Nesâî Rivayeti: Kuteybe b. Said (ö. 240/855) - Ya’kub [b. Abdurrahmân] (ö. 181/797) - Amr [b. Ebî Amr] (ö. 151/768’den sonra) - [Abdurrahmân] el-A’rec (ö. 117/735) - Ebû Hureyre:

“Âdem ve Musa (aleyhimesselem) tartıştılar. Musa, Âdem’e, ‘Ey Âdem! Allah seni eliyle yarattı, sonra ruhundan sana üfledi, sonra sana ol dedi, sen oldun. Sonra meleklerle sana secde etmelerini emretti. Sonra, ‘Sen ve zevcen cennette yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz’ dedi. Seni tek bir ağaçtan nehyetti, sen Rabbinde asi oldun,’ dedi. Âdem, ‘Ey Musa, Allah’ın bunu, beni yaratmadan önce takdir ettiğini bilmiyor musun?’ dedi. Allah Rasulü, üç kere, ‘Âdem Musayı yendi’ dedi”²⁵

e. İbn Batta Rivayeti: Ebû Alî Muhammed b. Yûsuf (ö. ?) - Abdurrahmân b. Halef (ö. 279/892) - Haccâc b. Minhâl (ö. 217/832) - İkrime b. Ammâr el-İclî (ö. 160/776’den önce) - Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 132/749) - Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712-13) - Ebû Hureyre:

“Âdem ile Musa aleyhimesselem tartıştılar. Âdem Musa’ya şöyle dedi: ‘Sen ey Musa! Allah, seni peygamber olarak gönderdiği, yaratıkları üzerine seni seçtiği halde, yapacağını yaptın, yani bir canı öldürdün.’ Musa şöyle dedi: ‘Sen, Allah’ın, eliyle yarattığı insanların babası Âdem’sin, meleklerini sana secde ettirdi, seni cennetine yerleştirdi. Şayet yaptığını yapmasaydın neslin cennete girecekti.’ Âdem, Musa’ya, ‘Ben yaratılmadan önce bana takdir edilen bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun?’ dedi. Rasulullah (sas.), ‘Âdem, Musa’ya galip geldi’, dedi”²⁶

Bu son rivayet ilk dördünden önemli bir farklılık göstermekte, öncekilerde tartışmayı Hz. Musa başlatırken burada tartışmayı, kazaen bir Mısırlıyı öldürdüğü için Hz. Musa’yı kınayan Hz. Âdem başlatmaktadır. Hz. Âdem, Hz. Musa’nın onu kınaması karşısında kadere sığınırken, Hz. Musa kendi hatası için bu savunmayı yapmaması ilginç görünmektedir. Hadisçilerin, muhtemelen sahih

²⁴ Ebû Davud, *Sunnet*, 16, no: 4702

²⁵ Nesâî, *Kubrâ*, VI, 284, no: 10985

²⁶ İbn Batta *el-İbâne*, II, 13, no:1383. Bu kaynakta yer alan diğer tarikler, yukarıda zikredilen hadis mecmualarındaki rivayetlerle aynı mealindedir. Akaidle ilgili konuları ve itikadi fırkaları ele alan bu eser, ilgili rivayetlere, 2 cildin başında yer alan kader konusu içinde yer vermiştir. Bu bölümün ilk babının başlığı, meseleinin ilk asırlarda ciddi bir polemik konusu olduğunu düşündürmektedir: “Babu’l-İman bi ennallâhe azze ve celle ketebe âlâ Âdeme el-ma’siyete kable en yahlukahû femem redde zâlike fehûve mine’l-fıraki l-hâlike.” (Allah azze ve celle’nin, Âdem’in işleyeceği suçu onu yaratmadan önce yazdığına iman ve bunu reddeden kimsenin helak edici fırkalardan olduğuna dair bölüm.)

görmedikleri için kitaplarına almadıkları bu tarik²⁷ şarihlerce de değerlendirilmemiştir

2 Şarihlerin Yorumları

Burada, 4-9 hicri asırlar arasında yaşamış, çoğunluğu hadisçi ve temel hadis mecmualarının şarihleri olan bazı meşhur alimlerin bu rivayetle ilgili yorum ve değerlendirmelerini kronolojik olarak vermeye çalışacağız:

a Hattâbî: (ö 388/998)

İlk hadis şarihlerinden olan Hattâbî, Ebü Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan rivayetin açıklamasını şöyle yapmıştır: "İnsanların birçoğu, Allah'ın kader ve kazasının, kulun icbar ve zorlanması anlamına geldiğini zannediyor Âdem'in galibiyetinin bu yönden olduğunu vehmediyor İş onların vehmettiği gibi değil Kaderin anlamı, insanların fiillerinden ve kesblerinden olacak şeylerin Allah'ın geçmiş (önceki) ilminden ihbarı, bunların o takdire göre suduru, nihayet hayır ve şer olarak yaratılmalarıdır Kader, Kadir'in fiilinden takdir olunarak sadır olan şeyin adıdır Nasıl ki yıkmak, elde etmek, yaymak; yıkanın, elde edenin ve yayanın fiilinden sadır olan şeyin adıysa, bu da böyledir Kaza ise burada, "fe kadâhun-ne seb'a semâvâtin fi yevmeyni..."²⁸ ayetinde olduğu gibi yaratmak anlamındadır Bu konuda sözün özü şudur: İki husus var ki bunlar birbirinden ayrılmaz Biri temel, diğeri bina menzilesindedir Kim bunları ayırırsa binayı yıkmış olur

Âdem'in Musa'ya karşı öne sürdüğü delilin izahı şudur: Allah, Âdem'in ağaca yaklaşıp ondan yiyeceğini biliyordu Allah'ın bilgisini geri çevirmek ve ibtal etmek mümkün müdür? Allah meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."²⁹ buyurdu Âdem'i yaratmadan önce onu yeryüzünde yaratacağımı söyledi Yani cennette bırakmayacağını, oradan dünyaya nakledeceğini söylemiş oldu Onun meyveyi yemesi, kendisi için yaratılan yeryüzüne gidişinin, halife ve oradakilere yönetici oluşunun bir sebebi idi Hz. Âdem, bu hüccetiyle Musa'yı yendi ve onun kınamasını defetti Eğer, buna göre, baştan itibaren kınamanın ondan sakıt olması gerekir denilirse, denilir ki, levmi, zaten Hz. Musa'dan önce ondan sakıt olmuştur Çünkü hiç kimsenin onu bu günahtan dolayı ayıplamaya hakkı yoktur Zira kullukta herkes eşittir Hz. Âdem'e kınama ancak Allah tarafından gerekir Çünkü O emretti, O nehyetti, Âdem de yasaklanan şeyi yapıp masiyet işledi"³⁰

Aynî'nin (ö. 855/1451), muhtemelen Hattabî'nin Buhârî şerhi *A'lâmu'l-badîs*'inden nakline göre, bu hadisle ilgili olarak o şöyle demiştir: "Âdem, Musa'yı, kendisine yönelik kınamayı ref ederek yenmiş oldu Çünkü hiçbir âdemoğlu, onu bu yüzden kınamadı ve kınamaya da hakkı yoktur Tartıştıkları hükme gelince, her ikisi de bu konuda eşittir Çünkü hiç kimse asıl olanı –ki o

²⁷ *el-İbâne de* hadisin bu tarihinin Muslim in *Sabîb* inde tahrîc edildiği belirtilmekle beraber, (II 13) Muhammed Fuâd Abdülbâki tahkikli Muslim nüshasında bu rivayet bulunmamıştır Ayrıca, bu makalede örnek verilen Muslim sarihleri de böyle bir tarika atfıta bulunmuşlardır

²⁸ 41 Fussilet, 12

²⁹ 2 Bakara, 30.

³⁰ el-Hattâbî, Ebü Suleymân Hamd b. Muhammed el-Bustî, *Meâlimu's-sünen* neşr Abdusselâm Abdüşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005 IV 296-298.

kaderdir– düşüremez ve sebebi de ibtal edemez Bunlardan birini yapan kimse maksadı aşarak, iki uçtan birine, ya kadere ya da cebre düşer Âdem'in sözünde, Musa'nın ilmini eksik görme (*istiksâr*) vardı Çünkü Allah onu, Peygamberlik vererek ve kendisiyle konuşarak diğer insanlar arasından seçtiği hâlde hiçbir çaresi olmayan kader konusunda o Âdem'i levm ediyor ³¹

b. İbn Battâl el-Kurtubî: (ö 449/1057)

Buhârî'nin *Sabîb*'ini ilk şerh eden alimlerden biri olan Endülüslü İbn Battâl hadisimizi şöyle yorumluyor: “Âdem ve Musa'nın ruhları semada buluşarak tartışılar. Leys b Sa'd (ö 175/791) şöyle dedi: ‘Bu kıssada Âdem'in Musa'ya galebesi sahihtir (yerindedir) Çünkü Allah, Âdem'in hatasını bağışladı Musa'nın, hatasından dolayı Âdem'i ayıplamaya hakkı yoktur Bu yüzden Âdem, Musa'ya, şöyle dedi: ‘Sen Allah'ın Tevrat verdiği Musa'sın Orada her şeyin ilmi var Sen orada Allah'ın bana masiyeti takdir ettiğini de bundan dolayı tevbe takdir ettiğini de gördün Dolayısıyla kınama benden düşmüş oldu Allah beni levm etmiyor da sen mi levm ediyorsun?’

Ancak, suç işleyip de af dilemeyenlere gelince, ulema, onların Âdem'in hüccetiyle delil getirmelerinin caiz olmadığına icma etmişlerdir Onun için bir kimse, “adam öldürdüm, zina ettim, hırsızlık yaptım diye beni kınıyor musun? Bunu Allah takdir etti” diyemez Ümmet, iyinin iyiliğinden dolayı övülmesi, kötünün kötülüğü konusunda kınanması, işlediği günah için gereğinin yapılmasında icma etmişlerdir

Eğer, Kaderiyye, Musa'nın, “Sen bizi hüsrana uğratıp cennetten çıkartan Âdem'sin” sözüyle hüsrân ve ihracı ona nisbet ederek, “Bu, kulların fiillerini, taat ve masiyetlerini kendilerinin yarattıklarına delildir Şayet bu yaratma Allah'a ait olsaydı, onu emretmesi ve nehyetmesi doğru olmazdı.” şeklinde delil getirdiler; Cehmiyye de Âdem'in, “Bana takdir edilen bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun?” sözünden cebrin doğru olduğuna delil getirdiler denirse buna şöyle cevap verilir: Musa'nın sözünden, Kaderiyyenin, “Kul fiillerinin yaratıcısıdır, Rabbi değil.” inancına kesin bir delil yoktur Çünkü Musa'nın, “sen bizi hüsrana uğratan ve cennetten çıkartan Adem'sin” sözünde, hüsrân ve ihracı ona nisbet etmekten öte bir şey yoktur. Bu nisbet, o fiilleri insanın yaratmasını gerektirmez Çünkü lügatta fiilin, yaratıcısına da, iktisab edenine de izafeti sahihtir. Hüsrana uğratma ve ihracın her iki yöne ihtimali varsa da, kesin bir delil olmadıkça, zahirinden hareketle, birini bırakıp diğerine hamle-dilmesine hükmedilemez

Allah'ın kudreti olmaksızın, kulların fiillerini yaratmasının (*ibtirâ'*) muhal olduğuna açık delil, “Allah her şeyin yaratıcısıdır”³² ve “Allah sizleri de yaptığınız şeyleri de yarattı”³³ ayetleridir Burada, Allah'ın, bu taşları (putları) murad ettiğini düşünmek caiz olmaz Çünkü taş cisimdir (*ecsam*) Cisimleri de

³¹ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b Ahmed, *Umdetu'l-kârî şerbu sabîbî l-Buhârî*. Abdullâh Mahmûd Ömer, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye Beyrut, 1421/2001, XV 423

³² 39 Zümer. 62

³³ 37 Saffât 96

kulların yapmaları caiz değildir³⁴ Dolayısıyla bu ayet Allah'ın onların amellerinin yaratıcısı olduğuna delildir.

Fiillerin Allah'a nisbeti, onları yaratmasından, kullara nisbeti de onları iktisabından dolayıdır Bu, "ehl-i sünne ve'l-hakk"ın görüşüdür Musa'nın görüşü de budur Çünkü o şöyle dedi: "Bu ancak senin imtihanındır (*fitne*) Onunla dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirirsin"³⁵ Musa burada hidayet ve dalaleti Allah'a izafe etti Bu izafe ancak onun yaratmasıyla sahih olur Ancak Cehmiyye, "Allah kullarını fiillerine icbar etti Onlar, taate ve masiyete zorlanmışlardır", diyor

Hz Âdem'in, "Ben yaratılmadan önce takdir edilen bir şeyden dolayı mı beni kınıyorsun?" sözünde de Cebriye için delil yoktur Çünkü tecrübe ve müşahedeye ortada olan şey onların görüşlerinin hilafıdır Çünkü kullar günahlarını isteyerek yaparlar İcbar ise lugatçılara göre, felç olan, hummadan dolayı titreyen kimse gibi kişinin bir fiile onu istemeksizin zorlanmasıdır, mecbur bırakılmasıdır Cebriye, Allah'a karşı masiyet işleyenin levmedilmesi ve onun şiddetli bir şekilde azarlanması (*te'nîb*), taatta bulunanın da medh edilmesi görüşündedirler Eğer inançları buysa, o zaman Âdem'in takdir edilen şeyden dolayı kendisini kınayan Musa'yı ayıplamasını delil getirmeleri fasiddir ve mezhepleriyle çelişkilidir Âdem'in Musa'ya galebesi; Musa'nın Tevrat'tan, Allah'ın Âdem'in hatasını bağışladığı ve üzerinden levmi iskat ettiğini bildiğini, dolayısıyla, Musa'nın, hatasından dolayı kendisine, (Âdem'e) levmi terk etmesinin gerektiğini hatırlatmasıyla gerçekleşmiştir

Cehmiyye'nin dışında, Kaderiye-Mücebbireden bir taife de bu hadisi delil getirecek şöyle demişlerdir: 'Âdem'in Musa'ya söylediği doğruysa, kafiri küfüründen dolayı, fasıkı fiskından dolayı kınamak olmaz Mecbur bırakıldıkları şeyden dolayı onlara azab etmek de caiz olmaz.'

Taberî (ö 310/922) diyor ki: Bu, onların zannettikleri anlama gelmez Allah, hatasından dolayı Âdem'i cennetten çıkartmakla cezalandırdığına göre, bunun, onların anladığı mânâya gelmesi nasıl caiz olur? Eğer Âdem levme (cezaya) müstahak olmasaydı, o da biz de, Allah'ın iskan ettiği şekilde cennette olurduk Hâlbuki Allah onu ceza olarak oradan çıkarttı Onu, hakkında verilen hükümden dolayı değil, hatasından dolayı cezalandırdı Eğer verilen bu hükümden dolayı cezalandırılacak olsaydı, onu iskan ettiği zaman cennete yerleştirmezdi Hâlbuki bu, Allah'ın, onu yaratmadan önce belirlediği bir hükmü idi Âdem, hakkında hükmedilen (kaza) şeyden dolayı değil, ancak fiilinden dolayı cezaya müstahak oldu İşte bununla Musa, Âdem'in delilinin sıhhatini onaylamıştır Kaderiyyenin iddia ettiği gibi ona şöyle dememiştir: "İş senin zannettiğin gibi değildir Çünkü Allah, şayet seni yaratmadan önce bunu sana takdir etseydi seni cezalandırmazdı" Peygamberlerinden aldığı misaklar ve onların ikrar ettiği ahidler, Allah'ın dininden olunca, olmuş ve olacak şeyler ancak Allah'ın kazasıyla cari olduğu için buna bir şey gerekmez Çünkü,

³⁴ Yani Allah, taşı değil, onların amellerini yaratmış oluyor ve böylece ayet 'Allah sizi ve amellerinizi yarattı' anlamına geliyor

³⁵ 7 A'raf 155

Allah'ın kazasından dolayı onlar cezalandırılmaz. Ancak taat ve masiyetleri üzerine karşılık görürler. Bu da nebi ve rasullerin yanında malumdur. Böylece Musa, onun aleyhine getirdiği delille Âdem'in hüccetini onaylamış oldu ve Peygamberimizin "Âdem Musa'yı yendi" sözünü doğrulamış oldu"³⁶

c İbn Abdilberri en-Nemerî (ö. 463/1070)

Muvatta şarihi Endülüslü İbn Abdilberri, *et-Tembid ve el-İstizkar* isimli eserlerinde söz konusu rivayeti şöyle açıklıyor: "Bu hadis, isnad yönünden sahih ve sabittir. Sübutunda kimse ihtilaf etmemiştir. Bu hadiste ehl-i hakkın üzerinde icma ettiği büyük bir asıl var. O da Allah'ın, kullarının fiillerinden fariğ olmuş olduğudur. Herkes kendisine takdir edileni, Allah'ın ilminde sebkat edenini yapar. Âdem'in, "takdir edilenden dolayı beni kınıyor musun?" sorusuna gelince, bana göre bu, sadece Hz. Âdem'e özeldir. Çünkü bu diyalog Âdem'in tevbesinden sonra olmuştur ve Âdem'in Musa'ya cevabı da yerindedir. Ancak bugün, Allah'ın haramlarından birini işleyenin böyle söylemesi caiz değildir. Mesela bir kimse, "Ben adam öldürdüm, zina ettim, hırsızlık yaptım, ne yapayım Allah'ın takdiri, ilminde böyle sebkat etmiş" diyemez. Ümmet böyle birisinin zemmi hak ettiğine icma etmiştir. Övgüye değer iş yapanı methetmek de böyledir.

Âdem'in Musa ile buluşması vefatlarından ve ruhlarının iliyine yük selmesinden sonra olduğuna göre, onların karşılaşması, Peygamberimizin, Miraçta diğer peygamberlerle görüşmesi gibidir. Böyle olunca, bana göre, nasıllığı ihtimali üzerinde durmaktan ziyade teslimiyet gereklidir. Çünkü bu ilimden (ruhtan) bize çok az verilmiştir.

Ebü Ömer [İbn Abdilberri] der ki: Bu hadis, kaderin ispatında ve Kaderiyyenin reddinde Nebiden (sas.) rivayet edilen en açık hadistir. Rivayet edilir ki, Ömer b. Abdilazîz, Hasen Bâsri'ye bir mektup yazdı ve şöyle dedi: "Allah, yarattıklarından kaza ve takdir ettiği şeyleri değil, emrettiği ve nehyettiği şeyleri talep ediyor. Kendin için Allah'ın talep ettiği şeyi iste"³⁷

Ehl-i hadis ve ehl-i fıkıh –ki bunlar ehl-i sünnettir– Allah'ın ilminin kıdemi konusunda bunu delil getirmişlerdir. Haber-i vahid ilim değil amel gerektirir diyenler de hem ilim hem amel gerektirir diyenler de hepsi bunu delil almışlardır. Çünkü bu haber mütevatir ve müstafiz (yaygın) olarak gelmiştir."³⁸

Bid'at ehline gelince, onlar bunu inkâr ettiler, reddettiler, itiraz ettiler. Bunları zikretmeyi kerih görüyorum. Çünkü bu kitabımız, sünnet ve ittiba kitabıdır. Cidal ve ibtida' kitabı değildir.

Bu hadiste, olacakların, Allah'ın ilminde sebkat ettiğine ve bir kitapta yazılı bulunduğu, ebediyete kadar olacak şeylerin kaleme alındığına, kulların

³⁶ İbn Battâl el-Kurtubî, Ebû l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîbi l-Buhârî*, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 1420/2000, X, 314-321.

³⁷ İbn Abdilberri, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *et-Tembid limâ fi'l-Muvatta'i mine l-Maânî ve l-Mesânîd*, tah. Usâme b. İbrâhîm ve Hatîm Ebû Zeyd, el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Kahire, 1426/2005, XIV, 371-375.

³⁸ İbn Abdilberri, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *el-İstizkâr fî mâ Tedammenethü'l-Muvatta'i min Maânî'r-Re'y ve l-Âsâr*, neşr. Abdulmu'tî Emin Kal'acı, Dâr-ı Kuteybe - Dâru'l-Va'y, Kahire, 1414/1913, XXVI, 85.

ancak Allah'ın ilminde olan, kaza ve takdir ettiği şeyleri yapacaklarına delil vardır”³⁹

d. Ebû'l-Velid el-Bâcî (ö. 494/1100)

Endülüslü, meşhur *Muwatta* şarihi meşhur el-Bâcî de hadisle ilgili şu yorumu yapıyor: “Âdem ve Musa tartışılar” sözü münakaşanın cevazının sıhhatini gerektirir. Özellikle Mâlik'in “*şeriatu men kablena, şeriatun lenâ* (Bizden öncekilerin şeriatı bizim için de şeriatdır)” sözü buna delildir. Musa'nın (as), Adem' a (as), “İnsanları saptırıp cennetten çıkarttın” sözü, Allahu a'lem, “Onları aldanmaya maruz bırakarak cennetten çıkarılmalarına sebep oldun ve teklife muhatap kıldın”, yani Allah'ın, “Ve asâ Âdemu Rabbhû fe ğavâ” sözünden hareketle, sen yoldan çıktığında zürriyetini de yoldan çıkarmış oldun anlamınadır. Âdem'in Musa'ya, “Sen Allah'ın her şeyin ilmini verdiği Musa değil misin?” sözüyle “Bunu en iyi bilecek sensin” veya “İnsanlar içinde bunu en iyi bilenlerden biri sensin” anlamı kastedilmiştir. “Risaletiyle seni insanlar arasından seçti” sözüyle Allahu a'lem, seni elçi seçerek, peygamber seçmediği diğer insanlara tercih etti demek istemiştir. Bunların hepsi onun (Musa'nın) faziletini ikrar babından söylenmiştir ve bu faziletiyle Musa, Âdem'le tartışmakla isabetli davranmamıştır. Geniş ilmi ve faziletinin gereği Musa'nın babasını kınamaması gerekirdi. Musa'nın (as), Adem'in (as.) sorularına evet demesi, münazara ve tartışmanın gereğidir, yoksa övünmek ve iftihar etmek için değildir. Adem (as.), “Beni, yaratılmamdan önce bana takdir edilen bir şeyden dolayı mı kınıyorsun?” sözüyle, “Senin beni kınaman uygun (caiz) değil” demek istemiştir. Onun için Hz. Peygamber'den, “Âdem Musa'yı yendi” sözü rivayet edilmiştir. Bunun mânâsı, “Deliliyle ona galip geldi” demektir. Adem'in kaderi delil getirip kendisinden levmi nefyetmesinin açıklanması gerekir. Çünkü biz bir kimsenin, yaratılmadan önce, yapacağı masiyetinin takdir edildiğini bilsek bile, o kimse asi olduğunda levmi hak eder. Bu takdir, onu levmeden aleyhine hüccet olmaz. Yani ben yaratılmadan önce bu masiyet bana takdir edildi diyerek kınamadan kurtulamaz. Eğer bu mücerred söz, delil olsaydı o zaman hiç kimsenin günahından dolayı kınanmaması, inkâr edilmemesi, dünya ve ahrette azabla tehdit edilmemesi gerekirdi. Âdem aleyhisselamın Musa'nın kınamasını inkârına gelince, durum değişir. Çünkü Adem, masiyetinden dolayı tevbe etmişti. Allah, “Âdem Rabbine isyan etti ve saptı.” dedi. Sonra “onu seçti, tevbesini kabul etti”, o da masiyetten tevbe ederek doğru yolu buldu. Tévbesi güzel oldu. Dolayısıyla kınanması doğru olmaz. Diğer bir husus şudur: Âdem, Musa'nın babasıdır. Evladın, suçundan dolayı babasını kınaması uygun (caiz) değildir. Çünkü Allah “Eğer onlar (annen-baban), hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme, fakat onlarla dünyada iyi geçin...”⁴⁰ buyuruyor. Hz. İbrahim de babası imandan imtina edince, “Sana selam olsun! Senin için Rabbinden af dileyeceğim. Şüphesiz o beni nimetleriyle kuşatmıştır”⁴¹ demişti. İşte bu, Âdem aleyhisselam'ın hüccetini açıklıyor.⁴²

³⁹ Ibn Abdilberr, *el-İstizkâr*, XXVI, 85

⁴⁰ 31 Lokmân, 15

⁴¹ 19 Meryem, 47

⁴² Ebû'l-Velid el-Bâcî *el-Muntekâ*, Daru l-Kutubî'l-Arabî, Beyrut, 1983. VII, 201

e Mâzeri (ö 536/1141)

Endülüslü hadisçilerden bir diğeri, Mâzerî, *el-Mu'lim bi fevâid-i Muslim* isimli Muslim şerhinde rivayeti şöyle yorumluyor: “Allah, Âdem aleyhisselâmın işlediği masiyetten dolayı tevbesini kabul edince, bundan dolayı onu kınamak gerekmez. Ancak bizlerden bir asi kınama ve cezadan kurtulamaz. “Allah bunu bana takdir etmiştir ” sözü aynı zamanda Allah’ın ona levh ve cezayı takdirini de içine alır. Allah, Âdem aleyhisselâmın tevbesini kabul edip onu salim kılınca, ona yaptığını hatırlatmak ancak buna yol açan sebebi araştırma amacına yarar. Hz. Âdem de bunun Allah’ın kazası ve kaderi olduğunu haber vermiştir. Araştırma, Hz. Âdem’in bu konumu üzerine yapılanca verilen cevap doğrudur. Çünkü onun düştüğü bu hâlin gerçek sebebi kendisi değil, Allah’ın kaza ve kaderidir. Bu yüzden Hz. Peygamber, “Âdem, Musa’ya galip geldi ” buyurmuştur. Bunun için Âdem, Musa’ya, “Sen Allah’ın, kelamıyla (konuşmasıyla) seçtiği Musa’sın ” diyerek onun faziletlerini saymış, bununla, Allah Teala’nın bu olayı takdir edip hüküm verdiğini ve takdir ettiği gibi de kendi üzerinde tenfiz ettiğini söylemek istemiştir.

‘Allah bunu, beni yaratmadan kırk yıl önce takdir etti.’ sözüne gelince, bundan, “Onu yaratmadan kırk yıl önce yazdı ve açığa çıkardı veya izafe ettiği bu tarihte fiilini gerçekleştirdi.” anlamı murad edilir. Aksi takdirde, Allah’ın dilemesi ezeldir, onun kazası ve kaderi de dilemesi anlamındadır. Onun, bizim için dilediği ezeli olduğu gibi, itaatkar için taati, asi için masiyeti dilemesi de ezeldir. Âdem’in (as) yaratılışından önceki kırk sene mahdut bir süredir. Onun için bu tarihin bizim söylediğimize hamledilmesi gerekir. “Beni yaratmadan kırk sene önce takdir etti.” sözüyle, “Onu Tevrat’a yazdı ” anlamının murad edilmiş olması da uygundur. Nitekim hadisin bazı tariklerinde Âdem’in, “Allah’ın, beni yaratılmadan kaç yıl önce bunu Tevrat’ta yazmış olduğunu buldun (gördün)?” sorusuna, Musa’nın “Kırk yıl” demesi, Âdem’in, “Orada ‘Âdem isyan etti ve saptı’ ifadesini de gördün mü? sorusuna Musa’nın “Evet” demesi, mutlak ifadenin bu yolla kayıt altına alındığına işarettir.

“Tevrat’ta, ‘Ve asâ Âdemu Rabbuhu fe gavâ’ cümlesini buldun mu?”dan kasıt, “Arapçanın dışında başka bir dille yazılan bu ibarenin anlamını gördün mü?” şeklindedir. Çünkü Nebi (sas), başkalarının lisanındaki bu mânâyı, kendi kavminin diliyle tabir etmiştir.⁴³

f. İbnu'l-Cevzî (ö 597/1200)

Keşfu'l-muşkil min hadîsi's-sabîhayn ismiyle Buhârî ve Muslim’in bazı hadislerini açıklayarak anlama problemini giderme konusunda bir eseri olan meşhur hadisçi İbnu'l-Cevzî, mezkur rivayeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Bil ki Peygamberimiz (sas), delilin Âdem’den yana olduğuna hükmetti. Bunun özel bir anlamı var. Çünkü, eğer delil onun lehine olsaydı, Allah, “Sizi ondan nehyetmedi mi?”⁴⁴ demez, “İnin oradan!”⁴⁵ diyerek onları azarlamazdı. Musa, “Allah seni seçti...” diyerek Âdem’i kınamaya ve suçlamaya başlayınca, Âdem

⁴³ el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi fevâid-i Müslim*, I-III Tunus 1991, III 313-315

⁴⁴ 7. A'râf, 22

⁴⁵ 20. Tâhâ, 123

de kaderi hatırlatarak ona karşı çıktı ve “Allah, seni de, peygamber yaparak ve seninle konuşarak seçti ” dedi. Bu, “Sen bu mertebedeysen, nasıl olur da kaderden kaçmanın imkânı olmadığı sana gizli kalır?” anlamındadır. Her ikisi de haktır, biri diğerini iptal etmez. Ne zaman, kader adına (yerine) kesbe hüküm verilirse bu Kaderiyye mezhebine, kesb adına kadere hüküm verilirse bu da Cebriyye mezhebine çıkar. Hz. Âdem için galibiyet muhtemelen şu iki şekilde gerçekleşti: Birincisi, bir yaratılmışın diğerini, hakkında verilmiş hükümden dolayı kınamaya hakkı yoktur. Bu, ancak şeriatın izin vermesiyle olabilir. Bu durumda levh eden şeriat olmuş olur. Hz. Peygamber’in şu sözünde olduğu gibi: “Birinizin catiyesi zina ederse ona had cezası (sopa) uygulansın fakat onu kınamasın”⁴⁶ Hz. Musa, mezun olmadığı bir konuda Hz. Âdem’i kınamaya başlayınca, o, Musa’ya kaderle itiraz etti, o da sustu. İkincisi, Burada kader ve kesbin birleştiği bir masiyet olduğu için, tevbe kesbin eserini yok etti. Allah Âdem’i bağışlayınca ortada kaderden başka bir şey kalmadı. Kadere de kınanma yöneltilemez.

Şayet birisi, “Nasıl ve ne zaman bir araya geldiler?” diye sorarsa, cevap şöyle verilir: “Nasıllığına muttali olmasak da sadık ve masduk (Hz. Peygamber) tarafından haber verilen her şeye iman gereklidir. Ruhların buluşması veya kıyamette, haşrıdan sonra münakaşa etmeleri caizdir. “Şayet bir araya gelselerdi” gibi bir darb-ı meselle durumun açıklanmasının kast edilmiş olması da caizdir. Burada, diğer peygamberler değil de Hz. Musa’nın zikredilmesinin sebebi, ağır tekliflerle gelen ilk peygamberin o olmasıdır. Bu ihtimaller varit olsa da hakikat olması açısından birincisi evladır. Bu, mânâsını bilmesek bile, imanı üzerimize vacip olan bir haberin tevili değildir. Çünkü hakikatine muttali olunmasa da, kabir azabı ve nimetleri, münker-nekirin suali haktır. Ne zaman, müşkilatın duyularla çözümü çareleri daralırsa, orada teslim olmaktan başka çare yoktur.

Şayet, “Allah, kaderleri, yerler ve gökler yaratılmadan elli bin sene önce takdir etmiştir”⁴⁷ hadisi varken, “Yazılı belgede kırk yıllık tahdidin mânâsı nedir?” denilirse, şöyle cevap verilir: “Mahlukât yaratılmadan önce, kadim ilim, bütün malumatı kuşatmıştır. Fakat Allah onu zaman içinde yazmıştır. Âdem’in hatasını, o yaratılmadan kırk sene önce yazmış olması caizdir. Bu müddetin, çamur hâlinde kaldığı süreye işaret etmesi de caizdir. Sanki Âdem şöyle demiş oluyor: “Çamur hâlinde iken ve ruh üflenmeden önce, âsî olacağımı bana yazdı.”⁴⁸

g. Tûrbeştî (ö. 600/1204)

Hanefi fakihlerinden olan ve Begavî’nin (ö. 510) ‘*Mesâbîhu’s-sünne*’sini şerh eden et-Tûrbeştî’nin söz konusu rivayetle ilgili görüşlerini Aynî ve İbn Hacer naklediyor: “Âdem aleyhisselâmın ‘Allah bana yazdı’ sözü, bunu bana ilzam etti ve vacib kıldı; ağacın meyvesini yemede kesb ve ihtiyarım yok anlamına

⁴⁶ *Buhârî*, Buyu, 109.

⁴⁷ *Tirmizî*, Kader, 18.

⁴⁸ Ebû l-Ferec, Abdurrahmân ibnu l-Cevzî, *Keşfu l-muşkil min hadisi’s-sabîbayn*, Dâru l-Vatan, Riyad 1997, III, 381-383.

gelmez. Asıl anlam bunu Ummu'l-Kitab'a koydu ve olacağına hükmetti şeklindedir. Onun bu konudaki ilminden dolayı başka türlü olmasına imkân yoktur. Âdem (as) "Benden Allah'ın ilminin hilafına bir şey sadır olması mümkün mü? Nasıl olur da ezeli ilim (ilm-i sabık) göz ardı edilip sebep olan kesb hatırlanır da asıl olan kader unutulur? Sen Allah'ın perde arkasındaki sırlarına vakıf ve onun seçtiği biri olarak nasıl böyle dersin?" demiş oluyor.⁴⁹ Bu tartışma, alem-i esbabda (dünya) değil, ulvi alemde, ruhların bulunduğu zaman olmuştur. Aralarındaki fark şudur: Sebepler aleminde vasıtalar ve iktisap göz ardı edilmez. Hâlbuki ulvî âlemde kesbi gerektiren şeyler bitmiş, teklifi hükümler kaldırılmıştır. Bu yüzden Âdem, geçmiş kaderi delil getirmiştir.⁵⁰

h İbnu't-Tin (ö. 611/1214)

Buhârî şarihi İbnu't-Tîn'e göre, "Delil Hz. Adem'den yanadır. Çünkü Allah onu yeryüzünde halife kılmak üzere yaratmıştır. Hz. Âdem, sabık ilimde var olan ağacın meyvesinden yemeyi delil getirmedir. Çünkü o, onun ihtiyarında idi. O, cennetten çıkmasına yol açan takdiri delil getirdi. Çünkü bu kaçınılmazdı."⁵¹

1 Nevevi (ö. 676/1278)

Muslim şarihi Nevevî'nin hadisle ilgili yorumu şöyledir: "Hadisteki takdirden maksat, Levh-i Mahfuz ve Tevrat sayfalarına yazılmasıdır. Hz. Âdem, Allah benim bu suçu işleyeceğimi, beni yaratmadan kırk yıl önce yazmıştır, demek istemiştir. Nitekim rivayetlerin birinde bu durum tasrih edilmiştir. Burada kaderin hakikati murad edilmemiştir. Çünkü Allah'ın ilmi ve takdiri ezeldir. Onun evveli yoktur. Dolayısıyla şu kadar sene diye sınırlandırılmasına imkân yoktur. Bu tartışmada kazanan, bütün ravilerin ittifakıyla Hz. Âdem'dir. Yalnız bazı kimseler Âdem kelimesini şaz olarak mansub okumuşlardır, (*fe bacce Âdeme Mûsâ*). Bu durumda, Hz. Musa, Hz. Âdem'i yenmiş oluyor. Bunu, Hâfız Ebûbekir b. Hâssa, Mes'ûd b. Nâsır es-Siczî'den rivayet etmiş ve bu Mes'ûd'un kadere inanmayanlardan olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in Zuhîrî'den rivayet ettiği bir hadiste "Âdem ona galebe çaldı." denilmiştir ki, bu cümle hadiste hiçbir işkal bırakmaz.

Hz. Âdem burada şunu demek istemiştir: 'Ya Musa! Sen biliyorsun ki, benim bu suçu işleyeceğim, yaratılmamdan kırk sene önce yazılmış ve takdir edilmiştir. Dolayısıyla bu suç mutlaka işlenecektir. Ben ve bütün yaratıklar çaba göstererek bir zerresini geri çevirmeye kalkışsak buna gücümüz yetmezdi. O hâlde beni niçin sorumlu tutuyorsun?'

İşlenen günahın dolayı yapılan muahaze, akli değil şerîdir. Hz. Âdem'in günahını Allah affetmiş, dolayısıyla ondan sorumluluk (levm) kalkmıştır. Bu yüzden onu tekrar muahazeye kalkışan şeriat karşısında mağlub olur.⁵²

⁴⁹ Aynî, *Umdetu'l-kâri*, XV. 423

⁵⁰ İbn Hacer, Ahmed b. Alf el-Askalânî, *Fetbu'l-Bârî bi fierbi Sabîbi'l-Buhârî*, tahk ve neşr Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, M. Fu'âd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, Kahire 1424/2004, XI, 578

⁵¹ Aynı yer

⁵² Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref *el-Minhâc şerhu sabîbi'l-muslim*, tah. Abdurrahmân Âdil b. Sa'd, Dâru İbni'l-Heyssem, Kahire 2003 VIII. 246-249

j İbn Hacer (ö 852/1448)

Bu hadisle ilgili en geniş açıklamayı ve değişik kaynaklardan alıntılarını meşhur Buhârî şarihi İbn Hacer, *Fetbu'l-bâri*'sinde yapmıştır. O şöyle diyor: 'Şeyhlerimizden bazıları bu tartışmanın kıyamet günü olacağını iddia ettiler. Bazıları da Hz. Ömer'in, 'Ya rabbi onu bana göster' hadisine dayanarak bunu reddettiler ve zahire göre, tartışmanın bu dünyada olduğu anlaşılıyor' dediler. Burası şüphelidir. Çünkü Buhârî'nin bab başlığındaki "İndallâh" ibaresinde, bunun kıyamet gününde olacağına dair bir açıklık yoktur. Buradaki 'İndiyyet' (yanında olmak), ihtisas ve teşrif içindir, mekân İndiyyeti değildir. Dolayısıyla her iki âlemde olması muhtemeldir.

Âdem'le Musa'nın buluşmalarına gelince burada da şu ihtimaller varittir: 1. Allah, Hz. Musa'nın zamanında Hz. Âdem'i bir mucize olarak diriltti. 2. Hz. Âdem'in kabri ona keşfen belli oldu ve o şekilde konuştular. 3. Allah, Âdem'in ruhunu Musa'ya gösterdi. 4. Allah onu uykuda gösterdi. Enbiyanın rüyası vahiydir. 5. Hz. Musa'nın vefatından sonra berzah âleminde buluştular. 6. Ruhları semada buluştu. 7. Musa'nın "Sen Âdem misin?", Âdem'in de "Sen Musa mısın?" sözünden bu buluşmanın henüz gerçekleşmediği, ahirette olacağı anlaşılır. Mazi sigasının kullanılması, vukuunun muhakkak olmasındandır. Hâlin keyfiyetine muttali olunmasa da haber-i sadık olduğu için bu hadisin sübutuna iman gerekir.

Kaderiyye bu hadisi inkâr etti. Çünkü bu hadiste, kaderin ispatı ve Hz. Peygamberin, Hz. Âdem'in delil getirmesini onaylayarak Musa'ya galib geldiğine şahadet etmesi açıktır. Kaderiyye, "Bu, sahih değildir" dedi. Çünkü Musa, onu tevbe ettiği şeyden dolayı kınayamaz. Kendisi de emr olunmadığı hâlde bir can öldürdü. Sonra, "Rabbim beni bağışla" dedi. Allah da onu bağışladı. Dolayısıyla Musa, bağışlandığı bir şeyden dolayı Âdem'i nasıl levmi eder? Ayrıca yazımı bitmiş bir kaderden dolayı işlenen günahı levmi etmek caiz olsa bu sahih olmaz. Kişi bu durumda suçu geçmiş kadere atar. Şayet bu caiz olsa, kısas ve had cezalarının kapısı kapanmış olur. Herkes işlediği kötülüğe bunu delil getirir. Bunlar hadisin aşlının olmadığını gösterir.

Cevap birkaç yöndendir:

1. Âdem, kaderi masiyete delil getirdi, muhalefete değil. Neticede Musa'nın levmi cennetten ihraca yöneliktir. Âdem sanki şöyle demiş oluyor: "Ben sizi çıkartmadım. Sizi, ihracı o ağaçtan yemeye bağlayan (Allah) çıkarttı ve bunu ben yaratılmadan önceki kaderim olarak belirledi. Ağaçtan yemeye nisbetim dışında başka bir dahlimin olmadığı şeyden dolayı beni nasıl kınarsın? İhraç benim fiilimden değil, o nisbetten dolaydır. Derim ki (İbn Hacer): "Bu cevap Cebriyye şüphesini defetmez."

2. Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e galibiyet hükmü vermesinin özel bir anlamı (sebebi) var. Şayet bu, genel mânâda olsaydı Allah'ın, "*elem enhâkumâ an tilkumâ ş-şecerati* (Ben sizi şu ağaçtan nehyetmedim mi?)" şeklindeki levmi ifadesi olmazdı ve Âdem'i cennetten çıkartıp yeryüzüne indirecek şekilde muaheze etmezdi. Fakat Musa, onu sorumlu tutup levmi ettiğinde ve "Sen, Allah'ın, eliyle yarattığı bir kimse olarak bunu nasıl yaptın?" dediğinde Âdem, "Allah seni seçtiği halde mi bana bu levmi yapıyorsun?" itirazında bulundu.

Yani “Sen bu mertebedeysen, kaderden kaçışın olmadığı sana nasıl gizli kalır?” Âdem’in galibiyeti iki yöndendir: Birincisi, Allah’ın izni olmadıkça, Allah’ın takdirinden dolayı bir mahlukun diğerini levmetme hakkı yoktur. Allah izin verirse o zaman levmeden şari’ olmuş olur. Musa böyle bir izin olmadan levmetince kadere karşı gelmiş oldu. Âdem de onu susturdu. İkincisi, Âdem’in fiilinde kader ve kesb birleşti. Tövbe de kesbin eserini sildi. Âdem Allah’a tevbe edip, Allah da onu bağışlayınca geriye sadece kader kaldı. Kadere de levmetilmez. Çünkü o “la yus’el ammâ yefal” olan Allah’ın fiilidir.

3. İbn Abdilberî şöyle dedi: Bana göre bu, Âdem’e mahsustur. Çünkü aralarındaki münazara kesinlikle Âdem, Allah’a tevbe ettikten sonra olmuştur. Böylece, ağaçtan yediği için kendisine levmetilen Musa’yı inkârı, yerinde oldu. Çünkü onun tevbesi kabul olunmuştur. Fakat, katı, zina, hırsızlık gibi bir suçtan dolayı kendisini kınayan kimseye birisinin, “bu, Allah’ın ilminde sebkat etmiştir. Onun beni yaratmadan önceki takdiri, beni kınamaya hakkın yok” demesi caiz olmaz. Ümmet bu günahları işleyen kimsenin levminin caiz, hatta müstehab olduğuna, iyi iş yapanın övülmesinin de müstehab olduğuna icma etmişlerdir.

4. Delil, Âdem’in lehine idi. Çünkü Musa onu, ölümünden sonra levmetmiş oldu. Levmetme ise dâru teklifteki (dünya) mükellefe yapılabilir. Çünkü ahkâm ancak dünyada caridir. Asî kınanır. Gerekirse had, kısas uygulanır. Ölümünden sonraya gelince, ölümlere sövmek yasaklanmış ve “ölülerinizi hayırla anın” denilmiştir. Çünkü onların işi Allah’a kalmıştır. Sabit olmuştur ki had uygulanan kimsenin cezası övülmez. Nitekim, zina edip had uygulanan bir cariye ayıplanması yasaklanmıştır. Böyle olunca, Musa’nın Âdem’i kınaması, dâru tekliften intikalinden sonra olmuştur. Allah’ın onu bağışladığı da sabittir. Dolayısıyla levmetme sakat olmuştur. Bu yüzden geçmiş kaderle delil getirilmiştir.

Denildi ki Âdem baba, Musa oğuldur. Oğlun babasını levmetme hakkı yoktur. Bu görüş eleştirildi. Çünkü bazen, oğlun babasını levmetmesi caizdir. Denildi ki Âdem’le Musa’nın şeriatleri ayı olduğu için Âdem galip geldi. Bunun da delilsiz bir iddia olduğu söylendi. Âdem’in şeriatında muhalifin, kaderin sebkat etmesiyle delil getirebileceği, Musa’nın şeriatında bunu yapamayacağı nereden biliniyor?

Özetle (Kaderiyeye) en sahih cevaplar, ikinci ve üçüncü cevaplardır. Aralarında aykırılık olmadığı için şu şekilde tek cevap olarak birleştirilebilir: Tövbe eden, tevbe ettiği şeyden dolayı kınanmaz. Özellikle öldükten sonra hiç kınanmaz. Nevevî bunu benimsedi ve şöyle dedi: ‘Âdem’in sözünün anlamı şudur: Ey Musa! Bu bana yaratılmadan önce yazılmış bir şeydir ve vukuu kaçınılmazdır. Ben ve bütün yaratıklar bundan zerre miskali geri çevirmek istesek güç yetiremeyiz. Öyleyse beni kınama. Çünkü emre muhalefet edene levmetme şeridir, akli değildir. Âdem tevbe edip Allah bağışlayınca levmetme zail olmuştur. Beni levmeden şeriat karşısında yenilmiş olur.’

Âdem’in cevabında övgü sigasıyla itiraz vardır. Çünkü Âdem’in, “Allah seni peygamber olarak seçti” cümlesinden bu anlaşılmaktadır. Bununla Âdem, kendisinin mazur olduğunu Musa’nın vahiy yoluyla bildiğini, bunu dikkate alsa bu açık mazeret sebebiyle onu levmetmeyeceğine işaret etmektedir.

Burada, her ne kadar Musa ile ilgili olsa da ondan daha umumi başka bir şeye daha işaret vardır. Sanki, Âdem şöyle diyor: ‘O ağaçtan yememe dayalı ihracım olmasaydı, sana ait bu güzellikler (*menâkıb*) olmazdı Çünkü cennette kalırdım Neslim orada devam ederdi Kimse Firavun’un yaptığı gibi küfrünü açıkça ortaya koyamazdı. O zaman sen de Peygamber olarak gönderilmez ve sana verilen şeyler verilmezdi. Seninle ilgili bu fezailin sebebi benim Beni levme etmen nasıl caiz olur?’

Hz. Peygamber, hadisin sonunu, “Âdem, Musa’yı yendi” diyerek bitirdi. Bu, ümmetinden Mutezile gibi kaderi inkar edenlere bir tenbihtir. Buna önem verdiği için irşadda mübalağa etti. Derimki: “Kitâbu’l-Îman”da geçen ve Murciaeye reddiye olarak gelen, “sibâbu’l-muslimi fusûkun ve kâtâluhu kufrun (müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür)” hadisi de bu minvaldedir. Hz. Peygamber bununla yetinmiştir. Çünkü hadisin zahiri günahkârları tekfir eden Havarî mezhebini teyid eder görünmektedir. Bunun gibi bu hadiste de maksat kaderin sebkatini inkâr edenler olunca, hadisin zahiri-nin Cebriyyeyi takviye eder görünmesinden sakınarak bu kadarla iktifa etmiştir. Bu hadis, ehl-i sünnetin, kaderi isbat ve kulların fiillerinin yaratılmış olduğu görüşüne delildir.”⁵³

k. Aynî (ö. 855/1451)

İbn Hacer’le muasır diğer bir Buhârî şarihi Aynî’nin yorumu da İbnü’l-Cevzî’nin ki ile aynıdır: “Hz. Musa kesbi düşünerek levme meyletti. Hz. Âdem de kadere meyletti. Her ikisi de haktır, biri diğerini ibtal etmez. Ne zaman kaderin yerine kesbe hükmedilirse bu Kadariye mezhebine, ne zaman da kesbin yerine kadere hükmedilirse bu da cebriyye mezhebine çıkar. Âdem’in galibiyeti iki yöndendir: 1. Hakkında hüküm verilmiş bir şey için, mahlukun mahluku levmetme hakkı yoktur. Ancak şeriat izin verirse bu müstesnadır. O zaman levme eden şeriat olur. 2. Bir fiilde kader, kesb ve tevbe birleşirse tevbe kesbin eserini yok eder. Sadece kader kalır. Kadere de levme edilmez.”⁵⁴

“Hattâ leke bi yedihî (senin için eliyle yazdı)” ibaresi müteşabihattandır. Ya Allah’a tefviz edilecek ya kudretiyle tevîl edilecek. Bundan maksat Tevrat levhalarına yazılmasıdır. “Kadderahullâh”da ki takdirden murad levh-i mahfuz-za veya Tevrat sayfalarına yazılmasıdır. Aksi hâlde takdir ezeldir.”⁵⁵

Şarihlerimizin buraya kadar aktarmaya çalıştığımız mezkur hadisle ilgili yorum ve açıklamalarını maddeler hâlinde şöyle özetleyebiliriz:

• Hz. Âdem’in, Allah’ın yasağını ihlâl etmesi, ezelde takdir edilmiş kaderidir. Bundan kaçınması mümkün olmadığı gibi bu yüzden kınanması da yanlıştır. Çünkü herkes, kendisine takdir edileni, Allah’ın ilminde sebkat edeni yapar. Allah, Hz. Âdem’in ağaca yaklaşıp yiyeceğini biliyordu. Allah’ın bu bilgisini geri çevirmek ve ibtal etmek mümkün değildir. (Yani Allah’ın bilgisi, aynı zamanda takdiri olmuş oluyor.)

⁵³ İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, XI, 572-579

⁵⁴ Aynî, *Umdetu l-Kâri*, XIX, 87

⁵⁵ A g e. XXIII, 244

•Hz. Musa, bu takdiri bildiği hâlde Hz. Âdem'i kınamış ve ondan aldığı cevapla da mağlub olarak susmak zorunda kalmıştır. Bağışlandığı hâlde Âdem'i kınayan Hz. Musa ona haksızlık yapmıştır. Bu yüzden Hz. Âdem'in cevabında, Hz. Musa'nın ilmini eksik görme (istiksâr) söz konusudur.

•Hz. Âdem'le Hz. Musa'nın dünyada mı buluştukları, yoksa bu buluşmanın kıyamette mi olacağı tartışmalıdır. Buluşma, Allah'ın, Hz. Musa zamanında Hz. Âdem'i diriltmesiyle veya Âdem'in ruhunu Hz. Musa'ya göstermesiyle yahut onu uykuda göstermesiyle, Hz. Musa'nın, Hz. Âdem'in kabrini keşfetmesiyle, berzah âleminde veya ruhlarının semada bir araya gelmeleriyle olabileceği gibi, Ahirette buluşmaları da muhtemeldir. Bu anlatımın bir darb-ı mesel olması, yani "şayet buluşsalar" şeklinde anlaşılması da mümkündür.

•Hz. Âdem'in yaptığından dolayı kınanması doğru değildir. Bu, ancak Allah izin verirse olabilir. O zaman da kınayan şarî' olmuş olur.

•Üzerine hüküm terettübü bakımından kınama ancak dünyada caridir. Hâlbuki Hz. Musa, Hz. Âdem'i öldükten sonra kınamıştır ki bu da ancak utandırmak için olur. Ayrıca ölümlere sövmek yasaklanmış, onların hayırla anılması emredilmiştir.

•Ehl-i hadis ve ehl-i fıkıh, Allah'ın ilminin kıdemi konusunda bu hadisi delil getirmişlerdir. Ayrıca bu, kaderin ispatına ve kaderiyyenin reddine en açık delildir.

•Hz. Âdem'in, "Takdirten dolayı beni kınıyor musun?" sözü sadece ona özeldir ve böyle söylemekte haklıdır. Çünkü bu onun tevbesinden sonra olmuştur. Ancak, günah işleyen başkalarının böyle söylemesi caiz değildir.

•Bu hadisi sadece bidat ehli (Mutezile) inkâr etmiştir. Bunları zikretmeyi kerih gören istizkar sahibi İbn Abdilberri, bunun sebebi olarak, "Bu kitabımız sünnet ve ittiba kitabıdır, cidal ve ibtida' kitabı değildir" demektedir.

•Allah'ın bizim için dilemesi ezelidir. Dolayısıyla itaatkâr için taati, asi için masiyeti dilemesi de ezelidir (Yani, itaatkâr da, isyankâr da ezelde belirlenmiştir).

•Delil Hz. Âdem'den yanadır. Çünkü Allah onu (cennette değil) yeryüzünde halife kılmak için yaratmıştır (Yani zaten cennetten çıkması gerekiyordu). Onun için Hz. Âdem, sabık ilimde var olan ağacın meyvesinden yemeyi dile getirmedi. Çünkü o, onun ihtiyarında idi. Fakat, cennetten çıkmasına yol açan takdiri dile getirdi. Çünkü bu kaçınılmazdı.

•Hz. Âdem'in Hz. Musa'ya cevabında "eğer ben cennetten çıkarılmasaydım sen peygamber olamazdın ve birçok fazilete erişemezdin. Sahip olduğun faziletlerin sebebi benim." iması da bulunmaktadır.

•Hz. Peygamber, "Âdem, Musa'yı yendi" sözüyle Mutezile gibi kaderi inkâr edenlere tenbihte bulunmuştur. Ancak hadisin zahirinin Cebriyyeyi takviye edeceği endişesiyle, bu kadarla yetinmiş daha açık konuşmamıştır. Nitekim, "sibâbu'l-muslîmi füsûkun ve kıtâluhu kufrun (müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür)" hadisi de Mürcie'ye reddiye olduğu hâlde, zahiri, Havarici teyid eder endişesiyle Hz. Peygamber bu kadarla yetinmiştir (Yani Hz. Peygamber, gelecekteki bütün fikrî ve itikadî oluşumların farkında olduğu için sözlerini adeta dirhemle tartarak söylemiştir!!!)

• İbn Battâl, külların fiillerinin yaratılmış olduğu görüşünü delillendirirken, bu görüşte olan kelimelerin kullandığı ayetlere dayanmış, örneğin, “Yonttuğunuz şeylere mi ibadet edersiniz! Hâlbuki sizi ve yapmakta olduğunuz şeyleri Allah yarattı” (37 Saffât, 95-96) ayetlerinde yer alan “vemâ ta‘melûn” ifadesini, “yaptığımız şeyleri” yerine “amellerinizi” yarattı şeklinde anlayıp, kelâmı görüşleri uğruna ayetleri bile zorlayan kelimelerin yorumuna katılmıştır

• Netice olarak Hz. Âdem’in Hz. Musa’ya galibiyeti iki yöndendir: 1 Hakkında hüküm verilmiş (takdir edilmiş) bir şey için mahlukun mahluku kınama hakkı yoktur. Bu ancak Allah’ın izin vermesiyle olabilir. Bu durumda da kınayan şari’ olmuş olur. 2 Bir fiilde kader, kesb ve tevbe birleşirse, tevbe kesbin izini yok eder. Hz. Âdem’i de tevbe ettiği için kınamaya mahal yoktur.

3. Hadise Yönelik İtirazlar

Şarihlerimizin açıklamalarından anladığımıza göre, bu rivayeti eleştirenler Kaderî veya Mutezili olarak nitelenen kimselerdir. Eldeki verilere göre, doğrudan bu rivayetten bahsetmese bile, içerdiği ana fikri eleştiren ilk kişinin Hasan Basrî (ö. 110/729) olduğu anlaşılmaktadır. O, kendisine kader konusuy-la ilgili görüşlerini soran Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân’a (ö. 86/705) yazdığı mektupta, her şeyi kadere bağlayan kimseleri eleştirirken şu çarpıcı tesbitte bulunmaktadır: “Ey Mü’minlerin Emiri! Mektubum ve sözüm sana uzun gelmesin. Çünkü mektubumda, zulmü Allah’a nisbet edip kendilerini bundan uzak tutanlara karşı açık deliller vardır. Rabbine asi olduğu zaman, “Rabbimiz! Kendimize zulmettik, şayet sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen muhakkak ki ziyan edenlerden oluruz”⁵⁶ dediğinden dolayı kendisine uyulması en doğru olan babamız Âdem’i misal gösteriyorum. Âdem, “Bu başıma gelen senin kaza ve kaderindir.” dememişti.⁵⁷ Hasan Basrî mektubun devamında, istemeden bir Mısırlıyı öldüren Hz. Musa’nın, hatasını kabul ederek Allah’a yakarışını dile getiren ayetleri⁵⁸ zikretmekte ve onun da kadere sığınmadığını vurgulamaktadır.⁵⁹ Bu alıntıdan anlaşıldığına göre Hasan Basrî, ya ilgili rivayeti duymamış ya da Kur’an’a aykırı görüp kâle almamıştır. Yahut daha kuvvetli bir ihtimale göre, hicri 86 yılından önce yazılan bu mektubun kaleme alındığı dönemde henüz Hz. Adem-Hz. Musa tartışması –diğer dinî kültürlerin ürünü olarak tedavülde bulunsa da– Hz. Peygamber’e nisbet edilerek hadisleşmemiştir. Bu ihtimali kuvvetlendiren diğer bir husus da aynı risalede, kaderi savunanların görüş ve iddiaları olarak Hasan Basrî tarafından eleştirilen ve daha sonra meşhur hadis mecmualarının kader bölümlerinde Hz. Peygamber’in sözü olarak yer alan bazı görüşlerin –sahih veya uydurma– hadis olduğuna dair en ufak bir işaretin bulunmamasıdır.⁶⁰ Kader hadisleri olarak bilinen bazı rivayetlerin içeriğiyle neredeyse birebir örtüşen bu görüşleri, Kur’an’dan ayetler vererek eleştiren Hasan Basrî, bunların Hz. Peygamber’e atfedildiğini bilseydi, muhtemelen buna işaret eder ve en azından bu görüşlerin ona nisbetinin sahîh olamayacağını söylerdi.

⁵⁶ 7. Arâf, 23.

⁵⁷ Hasan Basrî’nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervân’a Mektubu” Çev: Lütfi Doğan-Yaşar Kutluay *AÜFD*, Ankara 1959 sayı: 3 s. 78.

⁵⁸ 28. Kasas, 15-16.

⁵⁹ “Hasan Basrî’nin ... s. 78.

⁶⁰ Bkz. “Hasan Basrî’nin ... s. 79-80.

Doğrudan makalemizin konusunu teşkil eden rivayete yönelik ulaşabildiğimiz ilk eleştiri, Hârûn er-Reşîd'in (ö 193/809) Basra Emiri olan Îsâ b. Ca'fer'den (ö 172/788) gelmektedir. Döneminin meşhur muhaddislerinden ve Ahmed b. Hanbel (ö 241/855), İshak b. Râhûye (ö 238/853), Yahyâ b. M'aîn (ö 233/847) ve Alî b. el-Medînî (ö 234/849) gibi tanınmış hadisçilerin şeyhlerinden olan Ebû Mu'âviye ed-Darîr (ö 195/810) bir gün Hârûn er-Reşîd'e tahdiste bulunurken Ebû Hureyre'nin "ih-tecce Âdemu ve Musa" hadisini rivayet etti. O sırada Hârûn er-Reşîd'in yanında bulunan Îsâ b. Ca'fer, "Bu nasıl olur? Âdem'le Musa arasında bu kadar zaman var!" diyerek itirazda bulundu. Harun, Îsâ'nın üzerine atılarak, "O sana Rasulden (sas) hadis naklediyor, sen 'Nasıl?' diye itiraz ediyorsun." diyerek onu susturdu. Bu olayı nakleden *el-Gunye ani'l-Kelâm ve ehlîbi* kitabının müellifi Hattâbî (ö 388/998), "İşte kişinin, Rasulün haberlerini böyle yüceltmesi, kabul, teslim ve tasdikle karşılaşması gerekir," demektedir.⁶¹ Mutezile mezhebinin merkezi sayılabilecek Basra şehrinin Emiri olan Îsâ b. Cafer'in, bu rivayete yönelik eleştirilerden haberdar olması muhtemel görünmektedir.

Hicri 2. asrın önemli kelimcülerinden Dırar b. Amr (ö 200/815), *Kitabu't-Tabriş* isimli eserinde, kaderle ilgili bazı rivayetleri eleştirirken, peygamberlerin bile bu tartışmalara alet edilerek onların da kaderi olan ve olmayan şeklinde ayırma tabii tutulduğunu belirtmektedir.⁶² Tabiatıyla bizim rivayetimiz açısından kaderi (mtezili) olan Hz. Musa'dır ve Hz. Adem'e karşı yenilgisi Hz. Peygamber tarafından da (!) tescil edilmiştir.

Uçüncü hicri asrın meşhur alimi İbn Kuteybe (ö 276/897) de Mutezilenin bu hadisle ilgili eleştirisine kitabında yer vermiş ve kısaca cevaplandırmıştır. "Kaderle İlgili Bir Hadis" başlığı altında İbn Kuteybe, önce bu rivayete ilgili şu itiraza yer verir: "Siz Musa'nın (as.) kaderi olduğunu, Âdem (as.) ile münakaşa ettiğini ve münakaşada Âdem'in (as.) galip geldiğini rivayet ettiniz." İbn Kuteybe'nin bu itiraza cevabı şöyledir: "Biz deriz ki bu, haber'e yönelik bir yalan ve iftiradır. Biz, hadiste, Musa'nın (as.) kaderi olduğuna dair bir şey olduğunu bilmiyoruz." Rivayeti zikreden İbn Kuteybe, şöyle devam etti: "Bu sözde hangi şey Musa'nın (as.) kaderi olduğuna işaret ediyor? Biz, her şeyin Allah'ın kaderi ve kazası ile olduğunu biliyor, ancak fiilleri failine nisbet ediyoruz. İyiyi, iyiliğinden dolayı övüyor, kötüyü kötülüğünden dolayı kınıyor, günahkâra gerekli muameleyi yapıyoruz."⁶³

Hadise yönelik en açık eleştiri yapan ve rivayeti muhteva olarak Kur'an'a aykırı bulan kişi, Mutezilenin meşhur alimlerinden Ebû Ali el-Cubbâî'dir (ö 303/916) el-Cubbâî ile hadisçi el-Burkânî (ö 309/921) arasında geçen şu münazara aynı zamanda hadisçilerle Mutezilenin hadisleri değerlendirme farkını da ortaya koymaktadır. Burkânî, Cub-bâî'ye, "Ebû'z-Zinad hadisi ("Kadın halası veya teyzesi üzerine nikahlanamaz" hadisi)⁶⁴ hakkında ne der-

⁶¹ el-Hauâbî, Ebû Sulcyman Hamd b. Muhammed el-Bûsî, *el-Gunye ani'l-Kelâm ve Ehlîbi*, 71.

⁶² *Kitabu't-Tabriş* in yazma nüshasından nakleden Hüseyin Hansu "Hicri İkinci Asırda Rivayet Savaşları", *islâmiyât*, cilt: 10, sayı:2, s. 118 Ankara 2007.

⁶³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmîyye Beyrut, tsz. s. 219-20 (Krş. *Hadis Müdafası*, çev. H. Kırbaçoğlu, Kayhan Yay. İst. s. 311-12).

⁶⁴ Buhârî Nikâh 27.

sin?" diye sorunca, Cubbâî "Sahihtir " diye cevap verir. Bunun üzerine Burkânî, "peki, aynı senedle gelen "Âdem, Musa'ya galip geldi " hadisi hakkında ne dersin?" deyince, Cubbâî, "bu batıldır" şeklinde cevap verir. "Nasıl olur da aynı isnadla gelmiş iki hadisten birine sahih, diğetine batıl dersin?" diye soran Burkânî'ye Cubbâî, "Ben bunları, isnadlarından dolayı sahih veya batıl saymadım. Birinin üzerine icma vaki olduğu için sahih saydım. (Hadisin ravisi) Ebû Hureyre de Müslümanlardan bir adamdır (hata yapabilir) Diğeri de Kur'an, Müslümanların icma ve akıl delili, butlanına delalet ettiği için batıl saydım," der. "Bu nasıl olur?" diye soran Burkânî'ye Cubbâî şu cevabı verir: " Hadiste şöyle denmiyor mu? "Musa, Âdem'le cennette buluştu ve "Ey Âdem, sen, insanlığın babası, Allah'ın eliyle yarattığı, cennetine yerleştirdiği, melekleri secde ettirdiği biri olarak ona isyan mı ettin? dedi Âdem ona, "Ey Musa, ben yaratılmadan iki bin sene önce bana yazılan bu ma'siyeti acaba ben mi işledim?" diye sordu Musa, "Evet, Rabbim sana yazdı " dedi Âdem, "Bana yazılan bir şeyden dolayı beni nasıl kınarsın?" dedi Böylece, Âdem Musa'yı yendi (susturdu)" Burkânî'ye "Hadis böyle değil mi? dedim" "Evet " dedi. "Eğer bu, Âdem için mazeret olursa, her kafir ve asi için de mazeret olması gerekmez mi ve onları kınayan kendisi yenilmiş olmaz mı?" dedim. Sesini çıkaramadı "65

Görüldüğü üzere Cubbâî, burada konuyla ilgili ayetleri sıralamasa da Kur'an'ın sorumluluk anlayışından hareketle, kişinin kendi sorumluluğunu kadere havale ederek mazeret bulma kolaylığına delil alınabilecek bir rivayeti reddetmekte ve bunun, sahih saydığı diğer hadisin isnadıyla aynı senedi taşımasını yeterli görmemektedir. Çünkü o, sahih kabul ettiği diğer rivayet için de uygulamadaki toplumsal mutabakatı, senedinden ayrı bir sıhhat ölçüsü olarak kabul etmektedir.

4 Kur'an'la Karşılaştırma

Kur'an-ı Kerim'de Hz Âdem ile ilgili onlarca ayet varken, bu rivayet sadedinde şarihlerimizin sadece, Hz Âdem'in tevbesi ve bağışlanmasıyla ilgili ayetlere işaret ederek diğerlerini zikretmemeleri dikkat çekici bir husustur. Biz burada, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın, işledikleri hataya, Cenab-ı Hakk'ın buna verdiği cezaya, onların pişman olup hatalarını itiraf ederek af taleplerine ve nihayet Cenab-ı Hakk'ın onları bağışlamasına işaret eden ayetleri zikrederek bunlar üzerinden bir değerlendirme yapacağız. İçerikleri bakımından benzer olanları tekrar etmeden şu ayetleri gözden geçirebiliriz:

"(Allah buyurdu): Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz " (7. A'râf, 19)

"Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve "Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı," dedi " (7. A'râf, 20)

⁶⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Fadlu l-İ'tizal ve Tabakâtu l-Mu tezile*, ed-Dâru t-Tûnusiyye, Tunus 1974, s. 288-289; ayrıca bkz. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, kitabiyât Yay. Ankara 2004, s. 244. Cubbâî nin bu hadisle ilgili eleştirisini İbn Teymiyye de nakletmektedir. *Mecmû'u Fetâvâ*, VIII 304

‘Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim ’ diye de onlara yemin etti ” (7 A’raf, 21)

“Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri görüldü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar Rableri onlara, “Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?” diye seslendi. ” (7. A’râf, 22)

“Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulm ettik Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz ” (7. A’râf, 23)

“Allah dedi ki: “Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır ”(7 A’râf, 24)

“Allah dedi ki: “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız.” (7 A’râf, 25)

“ Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı ” (20. Tâhâ, 121)

“Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve tevbe etti Allah da tevbesini kabul etti Şüphesiz o, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır ” (2 Bakara, 37)

“Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi ” (20. Tâhâ, 122)

Yukarıdaki ayetlere göz attığımızda sırasıyla, Cenab-ı Hakk’ın, Hz Âdem ve Hz Havva’yı cennete yerleştirip onlara bir ağaca yaklaşmayı yasaklaması, şeytanın onlar için apaçık bir düşman olduğu uyarısı, yasağı ihlal ettikleri takdirde zalimlerden olacakları ihtarı, sonra şeytanın vesvese vererek onları aldattığı, Hz. Âdem ve eşinin yasağı ihlal ettikleri, Cenab-ı Hakk’ın bu yüzden onlara itabı, onların da suçlarını itraf edip Allah’tan af dilemeleri, Yaraticı’nın ceza olarak onları yeryüzüne indirmesi, Hz. Âdem’in, Rabbine isyan edip yolunu şaşırdığının tescili, Hz. Âdem’in Rabbine yönelip tevbe etmesi üzerine Allah’ın onu bağışlaması ve doğru yolu göstermesi kıssası bir neden-sonuç ilişkisi içinde anlatılmaktadır. Bu anlatı, adeta, insanoğlunun yaratılış amacı ve kulluk serüvenine bir prototip oluşturmaktadır. Yani, insanoğlu da Allah’ın belirlediği sınırlara riayet edecek, şeytana uymayacak, aldanıp yanlış yaparsa tevbe etmesini bilecek, aksi hâlde cezaya müstahak olduğunun farkında olacaktır. Şarihlerimizin de isabetle belirttikleri gibi iyilik yapan övgüye, kötülük yapan zemme muhatap olacaktır. Ama onlara göre bunun bir istisnası vardır. O da insanoğlunun atası Hz. Âdem’dir. O, yaptığı yanlıştan dolayı kınanmaya müstahak değildir. Çünkü onun yapacağı yanlış, o yaratılmadan yıllarca önce kader kitabına yazılmıştı. Üstelik bunu Hz. Musa’nın bilmemesi de Allah’ın seçkin bir peygamberine yakışmamaktadır. Hz. Âdem, Kur’an’a göre, hatasını itraf edip Allah’tan bağış dilese de Hz. Musa’ya, Allah’ın takdiri olan bu olayda kendisinin bir dahli olmadığını söyleyebilecektir. Bu kadar açık bir çelişkiyi dikkate almayan hadisçilerimiz ve şarihlerimiz her yönüyle tuhaf böyle bir tartışmanın Peygamberimize isnadını garib bulmamışlardır. Çünkü onlara göre hadis sabittir. İsnadında hiçbir ihtilaf yoktur. Hatta mütevatir ve müstefizdir. Buna karşı çıkanlar sadece bid’at ehlinde olan Muteziledir. O hâlde geriye kalan, hadisi anlamadaki müşkülleri bertaraf etmektir. Bunlar da örneğin, Hz. Âdem’le Hz. Musa’nın nerede, nasıl ve ne zaman görüşüklerinin tespitidir. Hz. Âdem’in kader kitabına yazılan yazının kırk sene önce mi elli bin sene önce mi, ya da yer ve gökler yaratılmadan önce mi yazıldığı

belirlenmesidir. Bu yazının Ummu'l-Kitâb'da mı, Tevrat'ta mı, yoksa her ikisinde mi bulunup bulunmadığının açığa kavuşturulmasıdır. Babayla oğulun tartışmasının caiz olup olmadığı, caiz olsa bile oğulun babasını kınama hakkının bulunup bulunmadığı probleminin çözülmesidir.

Burada, yorumlarına başvurduğumuz şarihlerin hepsi de Ehl-i Sünnet'e mensup alimlerdir. Onların, bu hadisi sahip oldukları itikadi ve kelami anlayış doğrultusunda yorumlayarak rivayete yönelik itirazlara bu açıdan cevap vermeleri doğaldır. Ancak, hadisten hareketle olayı Hz. Âdem yaratılmadan önceki takdire bağlayan şarihlerimiz, neredeyse Cebri bir anlayışın hakim olduğu açıklamalarında, Cenab-ı Hakk'ın suçlamasına karşılık, Hz. Âdem ve eşinin niçin takdire sığınmayıp hatalarını kabul ederek Allah'tan af dilemiş olduklarına hiç değinmemişlerdir. Üstelik muhtemel itirazları düşünerek bu ayetleri hatırına getiren bile yoktur. Gayb alemiyle ilgili bazı detayların anlaşılabilmesi için bir çok ihtimali dikkate alan, örneğin, Hz. Musa'nın Tevrat'ta gördüğü bildirilen "Ve asâ Âdemu Rabbehu fe gavâ" ayetinin Arapça değil, o kavmin diliyle olduğunu söylemeyi ihmal etmeyen şarihimiz, Hz. Âdem'le ilgili takdiri ve onun tevbe edip bağışlanmasını da aynı Tevrat'ta gördüğünü söylediği Hz. Musa'nın bir Peygamber olarak, bile bile bu suçlamayı nasıl yapabildiği sorusunu aklına getirmemiştir.

Kaderiyeden bir grubun, "Şayet Âdem'in Musa'ya söylediği doğruysa, kafiri küfründen, fasıkı fiskından dolayı kınamak ve onları mecbur bırakıldıkları şeyden dolayı cezalandırmak caiz olmaz" itirazına karşılık, bunu söylemeye sadece Hz. Âdem'in hakkı olduğunu, diğer insanların, günahlarından dolayı Hz. Âdem'in delilini kullanamayacaklarını belirten şarihlerimiz, Allah'a karşı sorumluluk açısından peygamberlerle diğer insanlar arasında bir fark olmadığını göz ardı etmişlerdir. Hz. Âdem'in ve onun neslinin mükellefiyet ve sorumluluğuna açıkça değinen birçok ayete rağmen, buna ters düşen bir rivayetin çelişmesine dikkat etmemişlerdir.

Bazı şarihler, esas takdirin, Alah'ın yeryüzünde bir halife yaratması olduğu için, Hz. Âdem'in cennetten çıkartılıp yeryüzüne indirilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirterek, Hz. Musa'nın suçlamasına karşı Hz. Âdem'in, yasaklanmış ağaca yaklaşmayı değil, cennetten çıkarılma takdirini delil getirdiğini çünkü yasak ağaca yaklaşmanın kendi ihtiyarında olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, Hz. Âdem'in, kendisini ve neslini cennetten çıkartan yasak fiili işlemesi, Hz. Musa'nın ona yönelttiği temel suçlamadır ve bu da bütün rivayetlerin ortak ifadesidir. Yani burada kınama, Hz. Âdem'i cennetten çıkartan Yaratıcı'ya değil, buna sebep olan Hz. Âdem'edir. Zaten Hz. Âdem de rivayete göre, niçin suçlandığını bilerek takdir savunması yapmaktadır. Ancak bu mizansende yer alan Hz. Âdem ve Hz. Musa Kur'an'da anlatılan portrelerine hiç benzememektedir. Kur'an'da her ikisi de hatalarını itiraf edip Allah'tan af diledikleri hâlde, burada Hz. Âdem, şahsına yöneltilen suçlamayı, kendisi yaratılmadan çok önce belirlenmiş takdire havale eder gösterilmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın, kainatı, bütün mevcudatı ve bu arada insanı yaratarak onu yeryüzüne halife kılması, şüphesiz onun mutlak iradesi ve takdirdir. Bu noktada Yüce Yaratıcı'nın hükümlerine hiç kimsenin müdahil olamayacağı açıktır. Ancak Hz. Âdem ve eşinin kendi hareket alanları ve sorumluluklarıyla ilgili bir konuda serbest irade ve tercihleriyle yaptıkları bir davranışı ezeli takdire bağlamak Kur'an'a yüzde yüz terstir. Allah, uyardığı ve aksi hâlde zalim

olacaklarını ihtar ettiği Hz. Âdem ve eşini, şeytanın vesvesesine aldanarak kendi emrine karşı geldikleri için azarlamış ve asi olup yoldan çıktıklarını bildirmiştir. Hz. Âdem ve eşi de hatalarını itiraf edip bağışlanmalarını istemişler, Allah da onları bağışlamıştır. Allah elçilerinin bu kadar açık bir hakikatten habersiz olacaklarını ve kendi sorumluluklarını Allah'a havale edebileceklerini düşünmek mümkün değildir. Zaten Kur'an da onların, maruz kaldıkları olaylar karşısında kendilerine yakışanı yaptıklarını bize haber vermektedir.

O hâlde, Kur'an'da detayıyla anlatılan bu kadar somut bir olayla açıkça çelişen böyle bir rivayeti hadisçilerimiz nasıl sahih kabul ederek kitaplarına almışlar ve bunu yorumlayan ünlü şarihlerimiz de bu çelişkiye en ufak bir imada bile bulunmadan sayfalar dolusu şerhler yapabilmişlerdir. İşte burada ehl-i hadisin veya daha özel anlamıyla hadisçilerin anlayış ve yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. O da çok iyi bilindiği gibi senedi sahih ve sabit rivayetlerin hiçbir şekilde Kur'an'la çelişmeyeceği, çelişkili olduğu düşünülen rivayetlerde ki problemlerin de uygun bir tevile halledilebileceği yaklaşımıdır. Bilindiği gibi, hadisçiler, hadisleri Kur'an'a arz etme fikrine temelden karşıdır. Çünkü rivayetleri doğrulama sistemleri isnad üzerine kurulmuştur. İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) de işaret ettiği gibi "Onların esas amacı metinler değil isnadlardır. (*li enne eksere'l-garad indehum el-esânîd dûne'l-mutûn*)"⁶⁶ Isnada rağmen veya onunla birlikte metnin de sıhhatini araştırma bu sisteme açılan bir gedik gibi olacak, belki de bu bir sonraki aşamada sistemin yıkılmasına yol açacaktır. Muhtemelen onun için İbn Abdilberî, "Bu hadis isnad yönünden sahih ve sabittir. Bu konuda kimse ihtilaf etmemiştir (*Ve bazâ hadîsun sabîhun sâbitun min ciheti'l-isnâd la yabtehfûne fî subûtihî*)" derken bir bakıma, metin yönünden yapılan itirazlara imada bulunmuş, ancak bunların önemi olmadığını söylemek istemiştir. Meslekten hadisçi olan âlimlerimizin bu kaygılarına bir ölçüye kadar hak verilebilir. Ancak, bu takdirde, Kuran ve Sünnet bütünlüğü içinde hadislerin sıhhatini tesbit etmek ve onu doğru anlamak nasıl mümkün olacaktır? Hz. Adem'le ilgili ayetleri okuduktan sonra bunları, ilgili hadisler ışığında daha iyi kavramak isteyen bir kimse aradaki çelişkileri görünce nereye başvuracaktır. Onun gördüğü çelişkiyi şarihlerimiz görmemişse, hadisçilere ve dolayısıyla hadislerin sıhhatine karşı bir güven eksikliği oluşmayacak mıdır?

Doktora öğrencilerimizle kader hadislerini okurken dikkatimi çeken bu rivayet hakkında aklıma gelen ilk şey, bunun kaderi ispat için üretilmiş bir rivayet olduğu düşüncesi idi. Nitekim, rivayeti, "kâlâ Rabbenâ zalemnâ enfusenâ ve in lem tağfir lenâ ve terhamnâ lenekûnenne mine'l-hasiîn"⁶⁷ ayetiyle beraber değerlendirdiğince bu düşüncem iyice pekişti. Bu ayeti ümmetine tebliğ eden bir peygamberin buna aykırı bir sözü asla söylemeyeceği kanaati bende kesinleşti. Bu kanaatimi bazı arkadaşlarımla da paylaştım. Geçmişte rivayete yapılan bir itirazın olup olmadığını bilmiyordum. Değerli arkadaşımız Hüseyin Hansu'nun yayınlanmış doktora tezinde Mutezile âlimlerinden Ebû Ali el-Cubbâî'nin, bu rivayeti Kur'an'a aykırı bularak batıl saydığını görünce, "Akıl için yol birdir" diyerek heyecanlandım. İşte o zaman, şarihlerimizin bu hadisi nasıl yorumladıklarını öğrenmek istedim. Ne yazık ki, araştırmalarım sonunda,

⁶⁶ İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfehânî, *Müşkilu'l-hadîs ve Beyânub, Âlemu'l-Kutub*, Beyrut 1985, s. 49.

⁶⁷ Arâf 23.

hadisçilerimize göre bir bid'atçı olan Cubbâî ile benim aklım yalnız kaldı. Bundan şikayetçi olduğumu söyleyemem. Ancak üzüldüğüm tek şey, İbn Ebî Şeybe'nin (ö 235/849) *Musannefi* üzerine bir şerh yazdığı bildirilen⁶⁸ Cubbâî'nin, yekûnu 150 000 sayfa tuttuğu belirtilen eserlerinden hiçbirisinin günümüze ulaşmamış olmasıdır.⁶⁹ Hadisleri anlama ve problemlerini tesbit etme açısından bu eserlerden yararlanamamış olmamızın büyük bir talihsizlik olduğu kanaatindeyim.

5 Sonuç

Sonuç olarak, hicrî birinci asırda başlayan kader tartışmalarında, insan fiillerinde kaderin belirleyici rolünü savunan ve insan iradesini etkisiz bırakan Cebriyenin görüşü istikametindeki bu rivayet, hadisçiler ve genel olarak ehl-i sünnet uleması tarafından kaderi ispat eden bir hadis olarak, Mutezile'ye karşı kullanılmış, Mutezile de bunu Kur'an'a aykırı bularak reddetmiştir. Burada görüşüne yer verdiğimiz Mutezilî âlim Cubbâî, her ne kadar, Kur'an'a aykırılık konusunda bizim işaret ettiğimiz ayetleri zikretmese de insan sorumluluğuna vurgu yapan ayetler bağlamında rivayeti eleştirmiştir.

Şarihlerimiz, oldukça farklı bölgelerden olmalarına ve farklı fıkı mezheplere mensup bulunmalarına rağmen genel olarak yorumlarında ve Mutezileye karşı savunmalarında büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır. Mutezileye karşı yaptıkları savunmada tam bir "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" dayanışması içindedirler. Bu kolektif savunma onların, yorumladıkları hadisin problemlerini müstakil olarak görmelerini engellemiş, eleştiri konusunun Mutezileden gelmiş olması da adeta onları bu konuda bir asabiyete sevk etmiştir. Yani, Kur'an'a aykırılık itirazı Mutezileden geldiğine ve oda batıl bir fırka olduğuna göre bu itiraz da batıl sayılmıştır. Başka bir ifadeyle hadisçilerimizin içinde buldukları kelamı ve fikrî mensubiyet en azından incelediğimiz rivayeti yorumlamalarında hakim rengi oluşturmuştur. Bu örnek, hadisçilerin, senedi sahih rivayetleri, hiçbir gerekçeyle, içerik tahlil ve tenkidine tabi tutmadıkları ve hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini bu açıdan tesbite yanaşmadıkları şeklindeki genel tutumları hakkında da bir fikir vermektedir. Ayrıca, hadisi şerh eden âlimlerimizin çoğunun dayandığı gerekçelerin aynı olması, birbirlerinden fazlaca ıktibasta buldukları ihtimalini akla getirmektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken ayrı bir konu da söz konusu rivayetin bize Hıristiyan kültüründen geçmiş olması ihtimalidir. Şimdilik yazılı belgelerine ulaşamasam da İsrailiyat ve Mesihiyat alanında bilimsel çalışmaları olan bir arkadaşımız, Hz. Âdem ile Hz. Musa tartışmasının apokrif Hıristiyan kaynaklarında mevcut olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Kanaatimce, Hıristiyanların, Hz. Musa'nın mağlup olduğu bu tartışmayı Yahudilere karşı bir koz olarak kullanmış olmaları da muhtemeldir.⁷¹ Şarihlerimiz, bu rivayetin başka kültürlerden geçmiş olabileceği ihtimali üzerinde ise hiç durmamışlardır.

⁶⁸ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 209.

⁶⁹ *Age*, s. 69.

⁷⁰ Fahreddin Râzî de *Tefsîr*'inde, hadisin sabit olması hâlinde, Hz. Peygamber'in bu kıs sayı Yahudilerden nakletmiş olabileceği, fakat ravinin, tamamını duymadığı haberi Hz. Peygamber'e ait olduğu zannıyla rivayette bulunabileceği ihtimaline işaret etmektedir. Bkz. *et-Tefsîru'l-kebir*, Dâru'l-Fikr Beyrut, 1993, I. 54.

⁷¹ "Fe Hacce Âdemu Musa" da ki "Âdem" kelimesi me.fu okununca Hıristiyanların, mansub okununca Yahudilerin işine geldiği düşünülebilir.